

Novecento e dintorni

Grilli in Catalogna

editat per Nancy De Benedetto i Enric Bou

La dignitat del barroc català

Eulalia Miralles

(Universitat de València, Espanya)

Abstract From the late 70s until now, Giuseppe Grilli has produced a large number of studies devoted to recover and dignify the Catalan baroque, which he always studies in an Hispanic and European context. With a preference for the work of poets Francesc Vicent Garcia and Francesc Fontanella, Grilli's scientific production is currently shown as a reference among scholars of the period.

Keywords Early Modern Age. Baroque. Catalan Literature. Francesc Fontanella. Francesc Vicent García. Giuseppe Grilli.

Vaig conèixer Giuseppe Grilli als anys noranta quan jo era estudiant, llegint-lo: aleshores em sobtava que un investigador estranger s'ocupés d'allò que a les classes de la universitat etiquetaven com a Decadència, una terminologia que, dues dècades després, podem considerar pràcticament superada - o superada del tot en àmbits acadèmics. Més tard, per diverses circumstàncies, de feina i personals, hem anat veient-nos, cada vegada d'una manera més constant. L'he tractat sobretot a les reunions de l'Aula Carles Riba, a la Universitat de Barcelona, on des de fa deu anys coincidim regularment, i també, de forma paral·lela, hem anat trobant-nos en reunions acadèmiques, principalment a Catalunya, València i en diverses ciutats italianes. Sempre ha estat un interlocutor just, generós, ric en matisos i sovint transgressor, disposat a la polèmica amb la voluntat de generar debat. No fa gaire, en el darrer congrés internacional organitzat per l'AISC a Torí, s'exclamava a l'assemblea sobre la inoperància - i tebior - de la historiografia literària catalana actual, que no ha sabut valorar com pertoca la revolució que ha significat el canvi de paradigma en els estudis sobre literatura catalana moderna dels darrers deu anys.

Giuseppe Grilli s'ha ocupat de la literatura catalana, de la literatura catalana moderna i del seu barroc en nombroses ocasions tot al llarg de la seva carrera acadèmica. Ho ha fet com a comparatista, evitant aïllar-la en l'àrea lingüística catalana i llegint-la en un context hispànic i europeu, i ha procurat fixar corrents i períodes, i connectar-los (el barroc i les avantguardes, per exemple), sense deixar-se condicionar per la llengua vehicular dels textos a l'hora d'afrontar-ne l'estudi. Això, pel que fa a la

Biblioteca di *Rassegna iberistica* 3

DOI 10.14277/6969-124-9/RiB-3-7 | Submission 2016-07-21 | Acceptance 2016-09-12
ISBN [ebook] 978-88-6969-124-9 | ISBN [print] 978-88-6969-125-6 | © 2016

literatura catalana moderna als anys setanta i vuitanta, i m'atreviria a dir que més enllà, encara als noranta, ho feien ben pocs estudiosos. Des dels seus primers treballs ha tingut la voluntat de fer dialogar la literatura hispànica – entenent, és clar, Hispània en un sentit geogràfic i no polític – o ibèrica, com ell ha preferit d'etiquetar-la, escrita en català, castellà i portuguès, buscant una sensibilitat comuna que molt sovint era oblidada per qüestions ideològiques que van més enllà dels escrits. És molt significatiu, en aquest sentit, el títol del seu *La Letteratura Catalana. La diversità culturale nella Spagna moderna*, publicat primer a Nàpols (Grilli 1979b) i després a Barcelona com a *Indagacions sobre la modernitat de la literatura catalana* (Grilli 1983b); sobre la versió italiana, Grilli explica que anava dirigida a un públic que desconeixia la realitat cultural catalana i que el títol «volia indicar dues coses: que es parlaria de – i a favor de – la literatura i que el punt de partença era la identificació d'una cultura altra, i autònoma, dins l'Espanya moderna, tot seguint, justament, la renovació conceptual historiogràfica realitzada per Pierre Vilar».

Anys més tard, a propòsit d'un aplec de textos confegits per homenatjar Eulàlia Duran en la seva jubilació, l'estudiós es felicitava pel fet que, en les últimes dècades, s'ha passat de l'exclusió per marcar el caràcter diferenciador del fet català, a la inclusió de la cultura catalana en un context cultural europeu comú: «Catalano vs spagnolo, o francese, o tedesco, intesi come categorie contrapposte, o individuazioni di significato, hanno esaurito la loro capacità di presa e d'ispirazione: sono concetti che non funzionano più, poiché appare sempre più evidente che le categorie di francese, tedesco o spagnolo sulle quali si modellava la differenza catalana sono oblique e inadeguate, perché spiegano per esclusione, quando invece dovrebbero compiere lo sforzo di inglobare». En aquest mateix escrit també es felicitava perquè la literatura catalana havia aconseguit superar l'esquema, alimentat en el període de represa democràtica, que situava l'Edat Mitjana i la contemporaneïtat en la planta noble de la nostra tradició i l'Edat Moderna en l'infern de la Decadència (un terme que ell, com tants d'altres, havia emprat en els seus primers estudis i sobre el qual va teoritzar), alineant-les ara en una seqüencialitat i amb unes etiquetes homologables a les de les cultures europees majors (Grilli 2008).

En un treball primerenc, «Els estudis de literatura catalana moderna i contemporània a Itàlia (1945-1978)», Grilli, a banda de lamentar-se del 'caràcter episòdic i marginal' de la catalanística italiana en aquella època, afirmava haver viscut a Barcelona «anys i experiències inoblidables» (Grilli 1979a); vull pensar que han estat la voluntat de desmarginalitzar la catalanística italiana i el record d'aquells anys, sumat a noves 'experiències inoblidables', que l'han fet tornar recurrentment a la ciutat i a la història, la cultura i la llengua catalanes. Ja aleshores, i enmig d'una nodrida nòmina de referències sobre autors i obres de literatura contemporània, va destinar un espai per al barroc: ni va oblidar fer esment de

Francesc Fontanella ni, tampoc, d'ocupar-se de les darreres aportacions crítiques sobre Josep Vicent Garcia i Josep Romaguera.

Paral·lelament, en el tombant dels anys setanta als vuitanta i en dues col·leccions canòniques, de gran importància en un moment de construcció de la pròpia tradició, Grilli va participar en la publicació de les obres de tres dels grans noms de la literatura catalana moderna: editant els sonets de Francesc Vicent Garcia per a l'Antologia Catalana (Grilli 1979c) i prologant la *Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i profia* de Francesc Fontanella i la *Lucrecia* i la *Rosaura* de Joan Ramis i Ramis per a les Millors Obres de la Literatura Catalana, la MOLC (Grilli 1982b). Els dos treballs són vistos des d'avui com a programàtics. No era però l'únic text modern que Grilli tenia la intenció de publicar aleshores perquè, com ha explicat en alguna ocasió, des de finals dels anys setanta havia volgut treure a la llum una edició comentada del *Panegíric a la mort de Pau Claris* de Francesc Fontanella que finalment no va tirar endavant. Tant l'Antologia Catalana com la MOLC van ser col·leccions ideades i dirigides per Joaquim Molas, i destinades a un lector general, no especialitzat (sobretot la segona), que va voler deixar a les mans d'un «jove catalanòfil italià» capaç de fer «unes penetrants consideracions sobre el barroc, el neoclassicisme i el preromanticisme als Països Catalans» (això diu la contracoberta del volum de la MOLC), la tasca de revalorar el període. Grilli, que venia d'una tradició amb *Risorgimento* (amb unes conseqüències polítiques, no com la nostra Renaixença) que no havia tingut necessitat de crear cap *Decadenza*, va resultar providencial. D'aleshores ençà, ha continuat amb aquesta línia de divulgació, amb la creença que s'han d'editar i estudiar aquests autors, fent-los sortir del pou de la malanomenada Decadència i, ara ja sense etiqueta pejorativa, donant-los de nou a conèixer a un públic ampli: bona mostra n'és l'àmplia i curosa selecció de poesia moderna que va recollir a l'*Antologia de poetes catalans. Del segle XVI a Verdaguer* publicada per Galàxia Gutenberg (Grilli 1998).

L'edició de les obres de Garcia, en què s'apleguen vuitanta sonets, és una mostra de la seva voluntat de normalitzar i dignificar el barroc i l'edat moderna, i els seus autors i obres. En la reivindicació del Rector de Vallfogona, Grilli, sempre atent a les novetats bibliogràfiques i crítiques, se sumava a la veu de Pere Gimferrer, que ja l'havia iniciada a principis dels setanta a les pàgines de *Destino* i que continuà insistint, tot al llarg de la dècada, en la necessitat de revalorar el barroc català. A propòsit de l'esmentada antologia garciana duta a terme pel filòleg italià, d'entrada s'ha de considerar com a molt significativa, i absolutament clau, la tria que fa el curador de la forma mètrica del sonet, beneïda per tota la lírica occidental i que permet enllaçar sense discontinuïtat, en la tradició catalana, autors moderns i contemporanis (de Serafí, passant per Aguiló, a Carner, Foix, Riba i tants d'altres). També ho és la voluntat, reiterada en el pròleg, d'evidenciar els lligams de Garcia amb la tradició horitzontal de la lírica

barroca (un concepte que Grilli és el primer a relacionar amb el Rector) i la seva voluntat d'identificació supranacional; seguint l'estela de Joaquim Molas quant al tractament del tema de la 'dama que es pentina', l'estudiós hi descobria nous paral·lels temàtics i conceptuals de Garcia amb la d'altres poetes hispànics i italians. Això és el mateix que va fer en un altre treball seu, una mica més tardà, en què comentava el poema «Amo a una pedra que, segons és dura» del Rector de Vallfogona, posant-lo en paral·lel amb «Vierte racimos la gloriosa palma» de Lope de Vega (Grilli 1982a).

En aquests anys, hi ha altres aspectes que Grilli va abordar de manera paral·lela al seu estudi sobre els autors majors del barroc i que van contribuir a fer emergir el barroc en la línia ininterrompuda de la tradició literària catalana, com ara la poesia de temàtica obscena (Grilli 1980) o els jocs visuals i la poesia experimental (Grilli 1985). Inserir el Siscents, encara que fos sota una visió 'decadent', en aquest contínuum sense talls que va de l'Edat Mitjana fins a la contemporaneïtat era aleshores excepcional, patrimoni tan sols d'alguns pocs especialistes entestats a normalitzar el període i, sobretot i per sobre de tot, la literatura catalana.

Així, per a Grilli, Garcia (com els seus coetanis) s'ha de llegir en una tradició vertical i horitzontal: és a dir, dins de la tradició literària catalana (que, jutjant-lo positivament o negativament, no l'ha deixat mai de prendre en consideració) i com a poeta del barroc europeu; les mateixes idees han estat reiterades també en els treballs posteriors sobre el Rector de Rossich, Bargalló, Valsalobre o d'altres estudiosos que se n'han ocupat. Aquesta posició de partida va dur Grilli a plantejar-se, de manera natural i sense estridències, per exemple, el tema dels usos de llengua (llatí, castellà i català) i dels castellanismes en la llengua literària, considerant-los, d'acord amb Martí de Riquer, com a elements d'una llengua poètica determinada; i el va dur a ser conscient, també, de la necessitat de recuperar les manifestacions 'singulars i estrafolàries' del barroc europeu, entre les quals es compten les catalanes, amb la voluntat de «rescatar-les de l'inventari de les *manifestacions patològiques*, que certa historiografia apassionada redacta sovint amb excessiva facilitat» (la cursiva és meva). Entre les 'patologies' que en aquells anys eren freqüents hi havia, per exemple, la d'editar els textos del període amb els castellanismes marcats en cursiva (i no, posem per cas, els gal·licismes), un criteri que apareix en alguns textos publicats en els volums de l'Antologia Catalana i que Grilli no segueix.

La indefensió de l'estudiós, que es mou en un terreny insegur davant la manca d'edicions crítiques, és un lament recurrent (i plenament justificat) de Grilli en aquests treballs inicials, en què adverteix contínuament de la necessitat de crear una infraestructura filològica fiable per a la literatura catalana de l'època i de la condició indefugible, per aquestes raons, de *work in progress* col·lectiu que són els estudis sobre el període. Com es pot oferir al públic una antologia d'un poeta com Garcia, del qual no tenim

encara fixats els textos ni limitat el corpus? Grilli explica haver seguit un criteri generós i selectiu, d'acord amb les evidències dels testimonis i certs indicis acreditats, que li fan atribuir a Garcia alguns poemes que avui sabem que no són seus, i supleix les mancances de la tradició historiogràfica literària catalana sempre amb ofici i intuïció filològica. Certament, avui en dia el panorama quant a les edicions dels autors del període ha millorat de manera substancial i els estudiosos comptem amb treballs que permeten una seguretat que abans era inexistent; amb tot, queden encara textos per exhumar i editar críticament i, sobretot, no s'ha aconseguit completar la feina pel que fa a la difusió d'aquestes obres, perquè encara hem de fer entrar el barroc, i l'edat moderna en general, en el cànon de la literatura catalana. No com una quota que s'ha de respectar, que és el que es fa, sinó com una literatura equiparable a les altres europees, que compta amb autors i obres dignes de veneració.

De tots els autors barrocs catalans que, d'entrada, van cridar l'atenció de Grilli, Fontanella és el que l'ha acompanyat d'una manera més constant al llarg dels anys o, com a mínim, l'autor de qui ha deixat sempre constància escrita. El seu pròleg a la *Tragicomèdia pastoral d'amor, firmesa i porfía* publicat a la MOLC (Grilli 1982b) planteja i revela la funció dels materials complementaris de l'obra dramàtica: la *Lloa*, l'*Entremès* i el *Ball de la Pintura* signifiquen, respectivament, «la poètica, o sigui el text literari; la representació, és a dir, la presentació teatral del text confiada als intèrprets; la construcció de l'espai escènic i de l'il·lusionisme espectacular»; aquesta lectura ha donat peu a formulacions posteriors per part de Rossich que, a partir de les reflexions de Grilli, ha sabut veure simbolitzat l'autor en la *Lloa*, els actors en l'*Entremès* i, finalment, el públic en el *Ball de la Pintura*. En el mateix pròleg Grilli també es va preocupar, entre d'altres coses, d'assenyalar diversos paral·lels textuais ('autocitacions') en les obres de Fontanella o de posar èmfasi en les fonts ariostees i cervantines de la *Tragicomèdia...*; un i altre aspecte s'han reprès amb força en els estudis més recents sobre el poeta barroc per remarcar, en el primer cas, una cronologia propera de les obres fontanellanes quan es produeix aquest fenomen i, en el segon, la reiteració d'aquestes fonts en altres llocs de l'obra de l'autor barroc.

En la mateixa línia de treball sobre la festa barroca, en la deformació i en la màscara, s'ha de situar «Excés d'oralitat i carnaval a la cultura urbana entre manierisme i barroc» (Grilli 1983a), un estudi que crida l'atenció sobre les obres de contingut carnavalesc i la tradició del grotesc en la ciutat, i situa Barcelona com a punt de referència de la festa en àmbit hispànic. Tot i que la panoràmica d'autors, temps i espais que abasta l'estudi és àmplia (si ens cenyim a l'àrea lingüística catalana: Roig, Ribes, Garcia, Fontanella, Sobrevia...; del segle XV al XVIII; Barcelona, València), Fontanella hi ocupa una posició central, amb l'anàlisi de les dues obres teatrals majors i el poema «La botella s'és morta». El lligam entre el po-

eta barceloní i les festes carnavalesques de la guerra dels Segadors, així com la consideració del carnaval com a instrument de propaganda, preanuncien la temàtica d'un considerable gruix d'estudis que, en el darrer decenni, s'han dedicat a aquest particular i que han ajudat notablement a llegir Fontanella sota una nova llum. També s'anticipa als estudis actuals fontanellans (i a l'edició de l'obra poètica completa de Maria Mercè Miró, de 1995) la lectura que Grilli fa del *Panegíric* a Claris, que reivindica com a obra injustament oblidada, i de sis composicions datades entre 1639 i 1643; totes són peces de l'etapa barcelonina de l'autor barroc, els anys de joventut i més prolífics literàriament parlant. La funció del vers i de la prosa, la importància de la silva que clou el *Panegíric* com a element vertebrador d'un discurs paral·lel i complementari al semioficial de l'obra, el mite Claris i la lloança a Barcelona com a cap i casal de la nació o la simbologia dels astres que es vincula al difunt president de la Generalitat (Sol-Lluna-Estrelles), són els elements que estudia Grilli i que s'han demostrat clau per entendre l'obra que, diu la crítica, encara que no sigui un encàrrec oficial de les institucions és la més política de Fontanella (Grilli 1981). Si l'atenció sobre l'esmentada silva ja l'havia cridat Víctor Balaguer, va ser Jordi Rubió i Balaguer qui donà les pistes sobre la rellevància dels tres romanços del Cicle de Münster, que han estat dels més estudiats del poeta barroc: els treballs de Costa, Quintana i Serra, de Miró o de Miralles, per citar aquí només alguns exemples, han seguit l'estela de Grilli (1984a), que va prendre el relleu de Rubió.

El 2006 es va celebrar a Girona el VI Col·loqui Internacional Problemes i Mètodes de la literatura catalana antiga, dedicat a Francesc Fontanella i el seu temps. Grilli hi va participar amb una ponència sobre el *Panegíric a la mort de Pau Claris* (Grilli 2006), fent emergir aleshores de nou el seu interès per aquesta obra, i des de 2013 és part integrant d'un projecte de recerca de l'Institut de Llengua i Cultura de la Universitat de Girona dedicat a editar i estudiar la poesia i el teatre del poeta i dramaturg barroc. Com és habitual en els estudis grillians, la lectura del *Panegíric* es vol inserida en un marc hispànic i els paral·lelismes amb altres textos coetanis s'hi fan constants, especialment amb el panegíric oficial a la mort del president de la Generalitat, de Gaspar Sala, i també, com no podria ser altrament, amb la *Historia de los movimientos y separación de Cataluña* del portuguès Francisco Manuel de Melo, que Grilli coneix a bastament (Grilli 1993). Als punts de contacte i concomitàncies de la literatura política conseqüència de la guerra dels Trenta Anys, i a la literatura catalana i portuguesa, Grilli (2012, 2014) hi ha tornat darrerament establint llaços amb el pamflet de Quevedo *La rebelión de Barcelona ni es por el güevo ni es por el fuero*. L'interès pel pensament català, o sobre el fet català, en l'entramat de la monarquia composta dels Àustria, han dut també l'estudiós italià a ocupar-se de l'ideari del noble valencià d'ascendència catalana Francesc de Montcada, bo i assenyalant que, posant en relleu el valor di-

dàctic de la història com a *magistra vitae*, en la *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos* el diplomàtic va regenerar el llegat de Muntaner, amb una nova proposta, ara en castellà, que és afirmació de recuperació de l'orgull nacional (Grilli 2004, 2010).

Si tornem a l'obra més política de Fontanella, el *Panegíric*, veiem que Grilli l'ha analitzat des d'altres punts de vista, alguns dels quals ja havia anticipat en estudis anteriors, com ara la mitificació de Claris, vist com a heroi modern als ulls dels seus coetanis i posteriorment; de fet, aquest és el mateix exercici que el professor havia dut a terme amb, per exemple, el mite del comte Arnau i Maragall (Grilli 1984b). L'exercici retòric de Fontanella a propòsit de la mort de Claris, a banda de situar-se en un context polític molt determinat de guerra contra la monarquia hispànica, s'ha d'entendre en paral·lel al pes específic que tingué la *gens* Fontanella a la Catalunya del Siscents, perquè vida i obra s'enllacen i s'imbriquen en el poeta barroc.

Quan Grilli va començar a publicar els seus primers estudis sobre el barroc català, la fesomia del període era ben bé tota una altra que l'actual. Els seus treballs, molts dels quals de base, han estat qualificats en més d'una ocasió pels estudiosos del període com a intel·ligents, innovadors i inspiradors en diversos sentits, van dignificar la literatura de l'època i han ajudat a aplanar el camí que ens ha dut a valorar-la amb una absoluta normalitat i a integrar-la en un context català i europeu. La consideració del barroc català com a un element exportable internacionalment és també d'inici en bona part seva; aquesta internacionalització l'ha cultivada personalment, fent-lo visible en auditoris d'arreu, organitzant col·loquis i coordinant publicacions en què ha volgut que hi sigui present, i acollint investigadors catalans del període en les universitats italianes en què ha ensenyat.

Bibliografia

- Grilli, Giuseppe (1979a). «Els estudis de literatura catalana moderna i contemporània a Itàlia (1945-1978)». *Els Marges*, 17, pp. 81-88.
- Grilli, Giuseppe (1979b). *La Letteratura Catalana. La diversità culturale nella Spagna moderna*. Napoli: Guida. [Versió catalana: (1983) *Indagacions sobre la modernitat de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62].
- Grilli, Giuseppe (ed.) (1979c). *Francesc Vincent Garcia: Sonets*. Barcelona: Edicions 62.
- Grilli, Giuseppe (1980). «Un codice dell'osceno per la poesia catalana?». In: *I codici della trasgressività in area ispanica = Atti del Convegno di Verona* (12-14 giugno 1980). Verona: Università degli Studi di Padova;

- Facoltà di Economia e Commercio-Istituto di Lingua e Letteratura di Verona, pp. 229-242.
- Grilli, Giuseppe (1981). «Decadanza, arcadia e barocco nella Catalogna del XVII secolo». *AION-R*, 23, pp. 409-434.
- Grilli, Giuseppe (1982a). «Apropaments progressius a un text poètic barroc: *Amo a una pedra...* de Francesc Vicent Garcia». A: Narcís Garolera (ed.), *Anàlisi i comentaris de textos literaris catalans*, vol. 1, *De Lull a Verdaguer*. Barcelona: Curial, pp. 179-198.
- Grilli, Giuseppe (1982b). «Pròleg». A: Fontanella, Francesc; Ramis i Ramis, Joan. *Teatre barroc i neoclàssic*. Ed. per Miró, Maria Mercè; Carbonell, Jordi. Barcelona: Edicions 62, pp. 17-42.
- Grilli, Giuseppe (1983a). «Excés d'oralitat i carnaval a la cultura urbana entre manierisme i barroc». A: *Estudis de llengua i literatura catalanes*, vol. 6 [= *Miscel·lània Pere Bohigas*, vol. 3]. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 309-357.
- Grilli, Giuseppe (1983b). *Indagacions sobre la modernitat de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- Grilli, Giuseppe (1984a). «Materiali per la descrizione di un'educazione sentimentale: Francesc Fontanella 1639/1643». A: *Estudis Universitaris Catalans*, vol. 26 [= *Miscel·lània Aramon i Serra*, 41]. Barcelona: Curial, pp. 83-92. [Versió catalana, sense notes: (1997) «Materials per a la descripció d'una educació sentimental: Francesc Fontanella 1639/1643». A: *La cultura catalana del Renaixement a la Il·lustració*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 63-71].
- Grilli, Giuseppe (1984b). *Il mito laico di Joan Maragall. 'El Comte Arnau' nella cultura urbana del primo novecento*. Napoli: Edizione Libreria Sapere. [Versió catalana: (1987) *El mite laic de Joan Maragall. 'El Comte Arnau' en la cultura urbana de principis de segle*. Barcelona: La Magrana].
- Grilli, Giuseppe (1985). «Poesia artificiosa e metametrica nella letteratura catalana». *Annali dell'Istituto Universitario Orientale. Sezione romanza*, 27 (2), pp. 293-355.
- Grilli, Giuseppe (1992). «Miti biografici nel barocco ispanico». *Belfagor*, 47, pp. 37-51.
- Grilli, Giuseppe (ed.) (1993). *Francisco Manuel de Melo: Guerra de Cataluña*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias.
- Grilli, Giuseppe (ed.) (1998). *Antologia de poetes catalans*, vol. 2, *Del segle XVI a Verdaguer*. Barcelona: Galàxia Gutenberg - Cercle de Lectors.
- Grilli, Giuseppe (2004). «La *virtus* caballeresca en Francisco de Moncada como ideario para el 'hombre político'». En: Arellano, Ignacio; Vitse, Marc (eds.), *Modelos de vida en la España del Siglo de Oro*, vol. 1, *El noble y el trabajador*. Madrid; Frankfurt: Iberoamericana; Vervuert, pp. 65-84.
- Grilli, Giuseppe (2006). «Clarís, home polític (segons Francesc Fontanella)». A: Valsalobre, Pep; Sansano, Gabriel (eds.), *Francesc Fontanella*:

una obra, una vida, un temps. Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la, pp. 225-244.

Grilli, Giuseppe (2008). «Ressenya de Miralles, Eulàlia; Solervicens, Josep (eds.) (2007). *El (re)descobrimient de l'Edat Moderna. Estudis d'homenatge a Eulàlia Duran*. Barcelona: Universitat de Barcelona; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 565». *Estudis Romànics*, 30, pp. 462-466.

Grilli, Giuseppe (2010). *La scena originaria. Identità e classicità della letteratura spagnola*. Roma: Nuova Cultura.

Grilli, Giuseppe (2012). «Quevedo y la (anti)política catalana». En: Boadas, Sònia (ed.), *Literatura en la Guerra de Treinta Años*. Vigo: Academia del Hispanismo, pp. 61-86.

Grilli, Giuseppe (2014). «Quevedo y la polémica rebelión catalana: una reflexión sobre la racionalidad y el irracionalismo en la ciencia política». *La Perinola*, 18, pp. 77-102.

